

значущими є розробки програм тренінгів розвитку професійного потенціалу педагога із застосуванням сучасних психотехнологій.

Література

1. Акмеология : учебное пособие / А. Деркач, В. Зазыкин. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с.
2. Беспалов И. Феномен личностного потенциала в контексте акмеологии / И. Беспалов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://akmeo.ru/index.php?id=669>.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Гера Т.І. Активізація творчих ресурсів педагога у процесі його професіоналізації / Т.І. Гера // Психологія і суспільство. – 2012. – № 2 (48). – С. 112-123.
5. Дергалева І.Ю. Развитие профессионального потенциала менеджеров в системе бизнес-образования : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 / И.Ю. Дергалева. – Челябинск, 2009. – 20 с.
6. Зеер Э.Ф. Психология профессиональных деструкций : учебное пособие для вузов / Э.Ф. Зеер, Э.Э. Симанюк. – М. : Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2005. – 240 с.
7. Корольчук М.С. Теорія і практика професійного психологічного відбору : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2010. – 536 с.
8. Марков В.Н. Профессиональный потенциал и зона ближайшего профессионального развития / В. Марков // Акмеологическое исследование потенциала, резервов и ресурсов человека. Факторы оценки и развития профессионального потенциала кадров управления. – М., 2005. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.potentiales.ru/page300.html>
9. Марков В.Н. Личностно-профессиональный потенциал кадров управления: психолого-акмеологическая оценка и оптимизация : дис. ... доктора психол. Наук : 19.00.13 / Василий Николаевич Марков. – М., 2004. – 453 с.
10. Психологічне дослідження творчого потенціалу особистості : монографія / авт. кол.: наук. керівник В.О. Моляко. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 208 с.
11. Сіверс З.Ф. Феномен творчості як базова складова акмеологічного розвитку особистості / З.Ф. Сіверс // Освіта і управління. – 2008. – Т. 11. – № 1. – С. 47-55.

Анотація

У статті окреслено предметне поле поняття «потенціал», конкретизовано поняття «професійний потенціал педагога» шляхом опису його структури, особливостей діагностики та сучасних засобів і технологій розвитку.

Аннотация

В статье очерчено предметное поле понятия «потенциал», конкретизировано понятие «профессиональный потенциал педагога» путем описания структуры потенциала, особенностей его диагностики, современных средств и технологий развития.

Summary

The article deals with the subject field of concept «potential». The concept of «professional potential of the teacher» is specified by description of its structure, features of diagnostics and modern facilities and technologies of development.

Ключові слова: потенціал, ресурси, здібності, мотиви, професійний потенціал, оцінка професійного потенціалу педагога, коучинг, саморегуляція.

Ключевые слова: потенциал, ресурсы, способности, мотивы, профессиональный потенциал, оценка профессионального потенциала педагога, коучинг, саморегуляция.

Key words: potential, resources, capabilities, reasons, professional potential, estimation of professional potential of the teacher, kouching, self-regulation.

Подано до редакції 31.03.2013.

УДК 372.8:811.161:81.233

© 2013

Голуб Н.Б.

ОСОБЛИВОСТІ ТЕКСТОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ 5-7 КЛАСІВ В УМОВАХ КОМПЕТЕНТІСНОГО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Постановка проблеми у загальному вигляді... Виразною ознакою компетентісного підходу є діяльнісний характер навчання. Зорієнтованість шкільної мовної освіти на підготовку компетентного комунікатора спричинена передусім тим, що серед чотирьох провідних трудових мотивів орієнтація працівників на спілкування займає друге місце. Отже, роль спілкування як цінності набуває сили у всіх сферах життя суспільства. «Наявність у людини потреби у спілкуванні робить спілкування і пов'язане з ним ставлення до людей однією з провідних цінностей людини [8, с. 33]». Виділення у складі ключових компетентностей комунікативної підкреслює важливість освітнього завдання сучасної школи – навчити учнів ефективного спілкування, яке не обмежується формулюванням окремих речень чи фраз, а передбачає обмін певним досвідом, інформацією, емоціями,

почуттями й переживаннями, закладеними у текст. Отже, якість спілкування прямо залежить від володіння прийомами текстотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми...

Найскладнішими вміннями, що слугують основою комунікативної компетентності, є вміння створювати власні висловлення і сприймати чужі. З огляду на ключові позиції тексту у процесі спілкування, одним із головних завдань уроків української мови у 5-7 класах вважаємо навчання ефективної текстової діяльності у тому числі формування вмінь продукувати і сприймати різноманітні тексти.

Цю важливу лінгводидактичну проблему досліджували різні вчені (С.Гіндін, І.Зимня, І.Коротець, Н.Купіна, О.Леонтьєв, О.Лурія, Дж.Міллер, А.Новиков, Ч.Осгуд, Т.Радзієвська, Н.Хомський, Л.Шмельов та ін.). Обґрунтуванню жанрового підходу до навчання мови присвячено праці Т. Анисимової, Л. Антонової, М.Бахтіна, Н.Болотнної, А. Вежбицької, Т.Винокур, О.Гімпельсон, В.Дементьєва, М.Кожині, Н.Ладиженської, Т. Ладиженської, В.Мещерякова, Т.Ніколаєвої, М. Федосюка та ін.

Важливість теорії мовленнєвих жанрів (далі – МЖ) учені пояснюють тим, що вона пропонує універсальний підхід до мовленнєвої поведінки людини, механізмів породження й інтерпретації текстів. Мотиваційною основою для вивчення у шкільному курсі української мови МЖ вважаємо такі висновки М.Бахтіна:

1. Теорія МЖ пропонує універсальний підхід до мовленнєвої поведінки людини, механізмів породження й інтерпретації текстів.

2. Знання жанрів дає змогу людині почуватися впевненіше у багатьох життєвих ситуаціях, повніше й яскравіше розкривати свою індивідуальність, гнучкіше й тонше відобразити неповторну ситуацію спілкування, досконало здійснювати власний мовленнєвий задум.

3. МЖ організують мовлення таким же чином, як його організують граматичні форми [1].

На користь МЖ спрацьовує інформація щодо функціонального характеру сучасної лінгвістичної наукової парадигми. Зокрема, В. Дементьєв причинами посиленої уваги до МЖ називає активний пошук оптимальної базової одиниці мовлення [6].

За висновками інших учених (Н.Іпполітової, Л.Якушиної, Л.Хаймович), знання жанрових особливостей мовленнєвого твору сприяють регулюванню діяльності читача чи слухача під час сприйняття твору, дають змогу правильно добирати засоби, допомагають долати труднощі у продукуванні й сприйнятті, виробляти критерії аналізу й оцінювання своїх і чужих висловлень.

В. Карасик відносить володіння мовленнєвими жанрами до статусних характеристик особистості, а відповідні знання й уміння вважає одним із головних складників мовленнєвої компетентності.

Вітчизняна й зарубіжна лінгводидактика має досвід методично організованої підготовки до написання текстів творів різних жанрів (Глазова О., В.Капінос, Т.Ладиженська, М.Львов, В.Мельничайко, В.Мещеряков, Л.Скуратівський, Н.Соловйова, М.Стельмахович та ін.), однак більшість праць методичного характеру орієнтовані на традиційну (знаннєву) парадигму. Так, О. Глазова групує текстотворчі вміння відповідно до психолінгвістичної моделі породження висловлень і виділяє такі групи:

- інформативно-змістові;
- структурно-композиційні;
- граматико-стилістичні;
- редакційні.

Названі види мовленнєвих умінь дослідниця розглядає водночас як етапи створення тексту [5]. Життєвий досвід переконує, що на практиці учневі потрібні не лише тексти творів-роздумів, розповідей чи описів заданого змісту, а осмислені й переконливі тексти різних мовленнєвих жанрів (усних і письмових), завдяки яким учні щоденно облаштовують своє життя в суспільстві.

Ближчою до сучасних запитів видається методика текстотворення, розроблена Н. Соловйовою з урахуванням ситуації спілкування. Головні акценти у ній авторка зосереджує на технології й алгоритмі створення тексту, особливостях змісту тексту і структури його, пропонує рекомендації щодо підготовки тексту усного виступу й критерії оцінювання його.

Однак, незважаючи на різноманітність праць, присвячених проблемі текстотворення, навчання видів мовленнєвої діяльності, підготовки й написання творів різних типів і жанрів, досі бракує системного підходу до формування мовленнєвої компетентності учнів 5-7 класів під час текстотворення.

Формулювання цілей статті... Мета статті – з'ясувати значення понять «текстова діяльність» і «текстотворча діяльність» учнів та відношення між ними, розглянути зміст й особливості текстотворчої діяльності учнів середньої ланки в умовах компетентнісного навчання української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження... З огляду на багатоаспектність тексту як дидактичної категорії вважаємо за доцільне уточнити й розмежувати терміни «текстова діяльність» і «текстотворча діяльність». Підставами для цього вважаємо різноманітну діяльність, об'єктом якої є текст: учні аналізують текст,

видозмінюють його, сприймають, відтворюють, ведуть пошук, зіставляють, узагальнюють, вивчають та ін. Усе це загалом становить зміст текстової діяльності.

Специфіка процесу спілкування полягає в тому, що він базується на обміні текстами, актуальними для конкретної ситуації; й успішність спілкування значною мірою залежить від якості продукованих текстів. Отже, щоб повноцінно спілкуватися, «потрібно навчитися створювати власні висловлення і вміти інтерпретувати (розуміти) чужі, створені партнерами по спілкуванню [11, с. 83]».

Тлумачення змісту поняття «текстова діяльність», запропоноване Н.Болотновою (це система дій на основі знань, навичок і вмінь, що дають змогу створювати тексти, сприймати й інтерпретувати їх [2, с. 301]), потребує уточнення, оскільки воно не враховує всі види роботи з текстом. Отже, текстова діяльність учнів на уроці – це цілісний інтелектуально-мисленнєвий процес, що має певну мотивацію, мету, завдання і спрямований на відтворення, аналіз, удосконалення, структурування, інтерпретацію, створення власного чи сприймання чужого тексту. Мета текстової діяльності, за висновками Т. Дридзе, – «реалізація цілком визначеного змістового задуму спілкування [7, с. 220]». Поділяємо також думку дослідниці про те, що текстова діяльність «як вид духовного виробництва» «все більше кристалізується в самостійний вид діяльності з «внутрішніми» мотивами й цілями комунікативно-пізнавального й емоційного характеру, що реалізуються в межах знакового спілкування [7, с. 55, 56]». Щоб визначитися зі змістом текстової діяльності, на нашу думку, варто розглянути функціональне поле тексту на уроці. Так, на уроці української мови текст є джерелом інформації, продуктом діяльності, засобом діяльності і об'єктом діяльності.

Текстотворчу діяльність учнів розуміємо як організовану вчителем чи самоорганізовану планомірну роботу, спрямовану на продукування текстів різних типів, стилів і жанрів. Ефективність її залежить від сформованості відповідних умінь і навичок. З огляду на зазначений зміст термінів, логічним видається таке відношення між ними: «текстова діяльність» є ширшим, складнішим поняттям, одним із елементів якого є «текстотворча діяльність».

У сучасних умовах навчання української мови з огляду на завдання, передбачені програмою, текст варто розглядати передусім як форму комунікації (коли йдеться про мовленнєві жанри) і як продукт мовленнєвої діяльності (коли йдеться про передбачені програмою творчі роботи учнів). Реалізація завдань мовленнєвої змістової лінії передбачає забезпечення «цілеспрямованого формування й удосконалення вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої діяльності – аудіюванні, читанні, говорінні, письмі [10, с. 32]».

Важливим напрямом роботи у цій царині є дослідження процесу текстотворення (комунікативної діяльності суб'єкта, що формує текст), факторів, що впливають на добір елементів тексту і його організацію, визначають закономірності текстової діяльності й особливості структури тексту як форми комунікації. Навчання текстотворення є ключовою проблемою не лише у сфері сучасної шкільної освіти, але й у сфері гуманітарної освіти і культури загалом.

Дослідники процесу текстотворення передусім звертали увагу на поетапність дій. В умовах компетентнісного навчання важливо домогтися не лише усвідомлення учнями етапів текстотворення, але й зробити цю діяльність емоційно привабливою, позитивно мотивованою. На думку В.Ліпатової, одним із відправних моментів активізації «пускових» механізмів, які сприяють покращенню текстотворення, є організація рефлексійної діяльності, що супроводжує кожний етап (осмислення мотиву й наміру, усвідомлення доцільності ступеня реалізованості й доцільності задуму, схеми, плану, добору слів і конструкцій тощо) [9]. Одним із недоліків процесу навчання текстотворення, на думку дослідниці, є недостатня увага рефлексійній діяльності і пов'язаним із цим умінням поєднати й узгодити соціальний досвід із внутрішнім планом дій та спроектувати власний інтелектуально-моральний ресурс у зовнішнє середовище.

У традиційному розумінні рефлексії виділяють два її компоненти – роздум, сповнений сумнівів і вагань, і самоаналіз. У докторській дисертації В. Ліпатової запропоновано модель інтеграції комунікативної і рефлексійної діяльності у процесі текстотворення, згідно із якою необхідно формувати особливу групу вмінь – рефлексійні вміння, а саме:

- здатність усвідомлювати процес мислення, процеси породження і сприйняття мовлення як явища, на які можна впливати за допомогою усвідомлення, рефлексії;
- здатність осмислювати свою мовленнєву поведінку;
- здатність управляти процесами мислення, текстотворення і мовленнєвої поведінки [9].

У системі шкільної освіти проблема текстотворення важлива для всіх предметів, тому формування в учнів умінь продуктивного текстотворення – це загальнопедагогічна проблема, але розв'язувати її передусім покликані вчителі-словесники. Як свідчить практика, незнання особливостей жанрів мовлення, механізмів текстового наповнення їх спричиняє численні бар'єри у спілкуванні, гальмує не лише процес міжособистісного спілкування, але й навчально-пізнавальної діяльності й розвитку дитини загалом.

Однією з передумов ефективної текстотворчої діяльності учнів, за висновками І. Гальперіна, є «накопичений досвід спостережень над структурою, змістом, композицією тексту, щоб вивести певні закономірності організації й осмислити значення його і функціональні характеристики [4, с. 15]».

Отже, особливості текстотворчої діяльності учнів зумовлюють такі наукові положення:

1. Текст – це продукт соціальної взаємодії, а отже творення і сприйняття його зумовлене цілями, завданнями і характером комунікативно-пізнавальної діяльності учнів.

2. Провідними категоріями тексту є тема й мета, що забезпечують цілісність і визначають функційність його.

3. Діалогічний характер тексту (за М. Бахтіним), що виявляється у його «двополюсності»: один полюс – це те, що знаходиться поза текстом (контекст), другий полюс – сам текст із властивими йому індивідуальністю, єдністю й неповторністю, що забезпечують текстові авторство й реалізуються засобами знакової мови [1].

4. Прогнозовану результативність (впливовість) тексту забезпечує врахування особливостей основних компонентів його функціонального поля (адресант, адресат, тип контакту, тема тексту, відношення до контексту, функції тощо) і відповідність його комунікативним функціям (інформаційній, контактній, виразовій, тлумачній, спонукальній тощо).

5. Важливість дотримання «найбільш уживаних форм зв'язку в тексті» (Львов М.), а саме: змістових, логічних і психологічних; літературних і риторичних; мовних; граматичних, стилістичних, інтонаційних.

Враховуючи сказане, виділяємо такі групи текстотворчих умінь учнів 5-7 класів:

- осмислювально-мотиваційні:
- мотивувати текстотворчу діяльність;
- обирати (чи осмислювати запропоновану) тему;
- формулювати мету;
- обґрунтовувати комунікативну доцільність;
- логіко-інформаційні:
- добирати й опрацьовувати матеріал (аналізувати, групувати, класифікувати, структурувати й систематизувати);
- формулювати гіпотезу;
- формулювати тезу;
- добирати аргументи;
- робити покликання на відомі факти, приклади із життя людей, історичні дати, прислів'я й афоризми, твори, цитати з творів, епіграфи і багато ін.;
- структурувати текст;
- логічно розташовувати змістові елементи структури тексту;
- психологічні:
- прогнозувати психологічний вплив тексту на співрозмовника;
- добирати й використовувати прийоми гармонійного спілкування;
- мовновиражальні:
- добирати влучні слова;
- використовувати синоніми;
- добирати фразеологізми;
- збагачувати текст тропами для увиразнення думки й створення відчуття естетичної насолоди;
- співвідносити мовні засоби із задумом, типом, жанром і стилем мовлення;
- використовувати мовні засоби як прийом зацікавлення;
- використовувати контактоналагоджувальні мовні прийоми;
- добирати слова й вислови, що сприяють налагодженню психологічного комфорту, унеможливають конфлікт;
- поєднувати у доборі мовних засобів раціональне й емоційне, інформаційне й образне;
- рефлексійні (за В. Ліпатовою).

Осмислення цих положень слугуватиме важливим орієнтиром для вчителя; учням 5-7 класів, що роблять лише набувають початкового досвіду у створенні ефективних текстів варто запропонувати алгоритми, розробити інформативно-комунікативні макети текстів різних типів і жанрів. Процес навчання учнів текстотворення буде успішним, а якість комунікативної компетентності високою за умови врахування найрізноманітніших аспектів проблеми, що можливо лише у процесі системного підходу до навчання мови.

Компетентність як результативний показник навчання має виразні особистісні обриси, цим самим визначає особистісно орієнтований і діяльнісний зміст і характер навчання, які можуть виявлятися повною мірою

лише на основі моделювання ситуацій, що актуалізують у навчально-виховному процесі зловбоденні проблеми, для розв'язання яких важливе значення мають сформовані навички текстотворчої діяльності.

Висновки... Отже, рівень розвитку сучасного суспільства такий, що навички текстотворення сприймаються як професійно важлива характеристика індивіда. Крім того, досвід текстотворення вважається одним із показників сформованості й зрілості мовної особистості. За висновками вчених (Ю.Рождественський, В.Ліпатова), людина, яка не володіє навичками текстової діяльності у всій її різноманітності, буквально «випадає» із структури соціуму. З огляду на зазначене, перспективними досі залишаються різні аспекти вивчення жанрів мовлення у школі й упровадження їх у практику мовлення учнів, розроблення алгоритмів вивчення МЖ, моделювання життєвих ситуацій із застосуванням МЖ на уроках української мови.

Література

1. Бахтин М.М. Собрание сочинений: [в 7 томах] : ред. С.Г. Бочаров, Л.А. Гогтишвили / М.М. Бахтин // Институт мировой литературы им. М. Горького РАН. – М. : Русские словари, 1997. – Т. 5. – 330 с.
2. Болотнова Н.С. Филологический анализ текста: учеб. пос. / Нина Сергеевна Болотнова – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Флинта: Наука, 2007. – 520 с.
3. Болотов В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / Болотов В.А., Сериков В.В. // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8-14.
4. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
5. Глазова О.П. Перспективність і наступність у формуванні текстотворчих умінь учнів початкових і 5 класів загальноосвітньої школи / О.П. Глазова: автореф. дисерт. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.02 теорія і методика навчання (українська мова). – К., 1999. – 18 с.
6. Дементьев В.В. Изучение речевых жанров: обзор работ в современной русистике / Вадим Викторович Дементьев // Вопросы языкознания. – 1997. – №1. – С.109-121.
7. Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации / Т.М. Дридзе / Проблемы семиосоциопсихологии. – М.: Наука; Академия наук СССР, Институт социологических исследований, 1984. – 230 с.
8. Ильин Е.П. Психология общения и межличностных отношений / Ильин Е.П. – СПб. : Питер, 2012. – 578 с.
9. Ліпатова В. Ю. Совершенствование текстопорождающей деятельности студентов при изучении риторики: диссертация... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Ліпатова Вера Юльевна. – Москва, 2006. – 402 с.
10. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. Українська мова. 5-9 класи // Українська мова і література в школі. – №1. – 2013. – С. 32-53.
11. Риторика: учеб. / З.С. Смелкова, Н.А. Ипполитова, Т.А. Ладыженская (и др.); под ред. Н.А. Ипполитовой. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 448 с.
12. Соловьёва Н. Н. Как составить текст? Стилистические нормы русского литературного языка / Н. Н. Соловьёва. – М. : Оникс : Мир и Образование, 2009. – 160 с.

Анотація

У статті розглядається проблема текстотворення на уроках української мови. Автор пропонує визначення понять «текстова діяльність» і «текстотворча діяльність» учнів, розглядає характер зв'язків між ними, визначає зміст й особливості текстотворчої діяльності учнів середньої ланки в умовах компетентнісного навчання української мови.

Аннотация

В статье рассматривается проблема текстообразования на уроках украинского языка. Автор предлагает определение понятий «текстовая деятельность» и «текстопорождающая деятельность» учащихся, рассматривает особенности связей между ними, определяет содержание и особенности текстопорождающей деятельности учащихся среднего звена в условиях компетентностного обучения украинскому языку.

Summary

The paper addresses the problem of text on the Ukrainian language lessons. The author offers definitions of "textual work" and "tekstotvorcha activities" learners, especially considering the relations between them, defines the content and features tekstotvorchoyi of secondary-level competency in teaching Ukrainian language.

Ключові слова: текст як дидактична категорія, текстова діяльність, текстотворча діяльність учнів, рефлексійна діяльність учнів, рефлексійні вміння, процес спілкування, мовленнєві жанри, текстотворчі вміння.

Ключевые слова: текст как дидактическая категория, текстовая деятельность, текстопорождающая деятельность учащихся, рефлексивная деятельность учащихся, рефлексивные умения, процесс общения, речевые жанры, текстопорождающие умения.

Key words: didactic text як kategoriya, text diyalnist, tekstotvorcha diyalnist uchniv, refleksiyna diyalnist uchniv, refleksiyni vminnya, spilkuvannya process, movlennjevi genre, tekstotvorchi vminnya.

Подано до редакції 25.04.2013.